

DR. DIÓSI DÁVID

**„Hivassátok a siratóasszonyokat,
hadd jöjjenek,... akik jól tudnak sírni!” (Jer 9,16)**
Halottsiratás az ószövetség Szentírásban

Am wichtigsten von allen alttestamentlichen Trauergebräuchen war die Totenklage. Zur Klage waren die nahe Verwandten des Toten verpflichtet, denen sich auch die umstehenden Angehörigen anschlossen. Um die Klage kunstvoller und besser auszuführen, überließ man sie oft den berufsmäßigen Klageweibern. Folgende Studie befasst sich nicht mit der Totenklage im Allgemeinen, sondern versucht deren einzelne Elemente (blutig Ritzen, entblößte Brüste der Klagefrauen, Zerreißen der Kleider, Tanz) näher unter die Lupe zu nehmen und zu interpretieren. Wie unsere Analyse zeigen konnte, stehen Fruchtbarkeitskult und Totenkult auch im alttestamentlichen Israel in engem Zusammenhang. Die Klagefrauen mit entblößten Brüsten könnten mit der Fruchtbarkeit in Verbindung gebracht werden. Sie wollten auf diese lebendige Weise die lebensspendende Mutter-Erde darstellen. Die Klagefrauen saßen während der Klage auf dem Boden. Dies deutet ebenfalls auf die Kontaktaufnahme mit der Mutter-Erde hin.

Schlüsselbegriffe: Totenklage; Klagefrauen; Klageweiber; Fruchtbarkeit; Mutter-Erde; Totenkult im Alten Testament; Nacktheit; Zerreißen der Kleider; Tanz.

„Megvan az ideje a születésnek és a halálnak...” (Préd 3,2)

A halál halálbiztos! Mindenütt jelen lévő hatalom. Egyetemessége természetes síkon következik emberi mivoltunkból, hisz emberi természetünkkel velejáró anyagi élet előbb-utóbb felbomlik. Ebből a megközelítésből az ember követi azt a biológiai törvényszerűséget, amely megtalálható az állatvilágban is.¹ A Pierre-qui-Vire szerzetese, ADALBERT DE VOGÜÉ, az égő csipkebokor képét (vö. Kiv 3,2–4) szemlélve a következőket

¹ Vö. F. GÁL, *Az örök élet reménye*, Budapest 1975, 159–175.

írja: „Ez az anyag, amely Mózes szeme láttára ég, anélkül, hogy elégne, nemcsak az »egyedül halhatatlan Istent« jelképezi, hanem vele együtt mindazokat, akik részt kapnak dicsőségéből. ... A Mózesnek megjelent lángok, amelyek a bokorból fakadtak, s mégsem emésztették el azt, elpusztíthatatlan ismeretet és szeretetet sejtetnek meg velünk: ennek előízét kóstoljuk e földön, amikor a hit homályával és kitartó ragaszkodásával bízunk Istenben.”² Másrészt viszont, mi emberek „hajlamosak vagyunk arra – fejtí ki a holland származású GERARDUS VAN DER LEEUW (1890–1950), a vallásfenomenológia vezető képviselője, – hogy a halott embert töröljük névsorunkból: a mi tevékenységünkben ő már nem vesz részt... de a halott ember ugyanolyan jól együttműködik velünk, mint az élő... Teljesen természetes tovább élése, mivel ezt a rítusok biztosítják. A prehisztórikus és a korai történeti időszakban oly gyakran előforduló zsugorított temetkezés minden bizonnyal az újjászületés előkészítése; a halott embert az embrió helyzetében temetik el, s így a temetéssel máris kezdetét vette az új élet.³ ... A halál tulajdonképpen nem tény, hanem csupán egy, az élettől különböző állapot... a halál utáni tovább élés ugyanolyan valóságos, mint az az egzisztencia, amelyet életnek nevezünk.”⁴ A mai társadalomban sokhelyütt a halál magánügy lett, „a temetéseket közéleti megnyilatkozássá teszik, amelyeken senki se gondol a halottra mint halottra. A végleges jövőre vonatkozó aggódó várakozás immár a különböző, látszólag meghatározott tárgy nélküli szorongásokban, fóbiákban, hipokondriákban álcázva jelentkezik.”⁵ „Ahol a halál és a halott tisztelete már nem az élethez tartozik, ott veszélyben van a kereszténység; ott nem-

² A. DE VOGÜÉ, *Kívánd az örök életet*. A remény tegnap és ma (Bencés lelkiségi füzetek 21), Pannonhalma 2000, 20.

³ Vö. a 47. lábjegyzetben írottakkal.

⁴ G. VAN DER LEEUW, *A vallás fenomenológiája*, Budapest 2001, 188k.

⁵ Z. ALSZEGHY, *Az ember jövője* (Teológiai zsebkönyvek 6), Szeged 1994, 13k.

csak az emberi kultúra forog veszélyben, hanem az ember úton van négy lábú létezővé válni“ – hangsúlyozta egy szimpózium alkalmával tartott előadásán WERNER KATHREIN a Fuldai Teológiai Fakultás egyháztörténelem professzora. Továbbá, „ahol a halált elfojtják, ott az élet is mélységesen embertelenné válik.”⁶ Ezzel a halál témáját pillanatszerűen felvillantó idézet-collage karcolatszerűen igyekezett a halál „tájképét” felvázolni. Egy dolog biztos: a halál minden időben az emberiség egyik „legizgalmasabb” témáját képezte. „*Haldoklók vagyunk, olyanok vagyunk, mint a víz, amelyet kiloccsantanak a földre és nem tudnak többé összegyűjteni*” (2Sám 14,14) – jelenti ki minden idill nélkül a Szentírás.

Jelen tanulmányunkban az ókori izraeli halottkultusz hatalmas és gazdag „birodalmának” csupán egyik speciális területét, a halottsiratást – amely egy „általános emberi jelenség”⁷ – fogjuk (kissé szokatlan módon) nyomon követni. Itt

nem a halottsiratásról általában fogunk szólni, hisz annak az olvasó különböző szentírás-tudományi szakkönyvben, sőt bármelyik igényesebb bibliai lexikonban könnyen utánanézhethet. A következőkben az ószövetségi halottsiratás néhány rendkívül fontos elemét vizsgáljuk.

A sírás, a könnyhullatás, valamint a jajkiáltás – mint a fájdalom természetes megnyilvánulása – legtöbb esetben kísérője a gyásznak.⁸ Izraelben a ha-

⁶ G. GRESHAKE, *Az élet vége? Halál – feltámadás – lélekvándorlás*, Budapest 2001, 11.

⁷ G. WIDENGREN, *Religionsphäomenologie*, Berlin 1969, 406.

⁸ Vö. Ter 23,2; 37,30; 50,1; Szám 20,29; MTörv 34,8; Bír 21,2 2Sám 1,12; 3,32; 19,1; Jo 1,13; Lk 7,13; Jn 11,33; 20,11.

lottas szokások „végzésében” férfiak és nők egyaránt részt vállaltak. A halottsiratásnál, amely gyászceremónia legfontosabb részét képezte, a tagok két csoportra voltak felosztva (vö. Zak 12,11–14), s így a siratás kórusban együtt vagy pedig felváltva történt.⁹ Mindenesetre annyi biztosra vehető, hogy a nők átható, éles hangja a férfiakénál nagyobb feltűnést, érdeklődést keltett. Ugyanitt kell megjegyeznünk, hogy egy kollektív módon megélt gyász sokkalta intenzívebb lehet, mint annak individuális változata. A látványosabb, művészibb „kivitelezés” érdekében fizetett, hivatásos siratókat, kivált asszonyokat fogadtak a halott siratására,¹⁰ akik énekükkel és hangszerkíséretükkel messze hangzóvá tették. A többé-kevésbé megszerkesztett siratógyűjteményeket (vö. 2Krn 35,25) leánygyermeküknek is továbbadták.¹¹ A siratóasszonyok (vö. 1.¹² és 2.¹³ ábra) fölfedett keblekkel a földön ültek, ruhájukat szaggatták és testüket vagdosták. Ezeket a gesztusokról a későbbien során részletesebben fogunk szólni. A férfiak dolga a halott dicsérete volt.¹⁴ A siratók Galileában a gyászmenet élén, Judeában pedig a ravatal után haladtak.¹⁵ Feladatuk közé tartozott közé tartozott a veszteség hangos szóban történő ismétel-

⁹ Vö. P. BILLERBECK/H. L. STRACK, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch I*, München⁴ 1978, 521.

¹⁰ Vö. E. REINER, *Die rituelle Totenklage der Griechen*, Stuttgart 1938, 56.

¹¹ Vö. Jer 9,19 (R. DE VAUX, *Das Alte Testament und seine Lebensordnungen I*, Freiburg 1960, 106).

¹² Forrás: H. HAAG (szerk.), *Bibliai Lexikon*, Budapest 1989, 1590.

¹³ Forrás: L. SZEKRÉNYI, *A bibliai régiségtudomány kézikönyve I*, Budapest² 1896, 100.

¹⁴ Vö. J. GNILKA, *Das Evangelium nach Markus II*, Zürich 1979, 335.

¹⁵ Vö. SZEKRÉNYI (lásd 13. lábjegy.), 101.

getése, ill. ismert gyászénekek elmondása,¹⁶ a halott magasztalása, valamint a kísérőket a gyászra felhívni.¹⁷ A siratás, ill. a sírás nem csupán az individuális fájdalom kifejezése érdekében történt, hanem ezáltal eleget próbáltak tenni a társadalom által szigorúan előírt „etikettnek”.¹⁸ A rabbik véleménye szerint a kegyelet megköveteli,¹⁹ hogy „*Izraelben még a legszegényebb ember is legalább két fuvolást és egy siratóasszonyt alkalmazzon.*”²⁰ Minél előkelőbb volt egy izraelita, annál népesebb volt a siratószemélyzet száma és annál hangosabban történt a siratás is.²¹ Bár a zenének a halottkultusz keretében joggal apotropikus (démonűző) karaktert tulajdonítottak, ennek eredeti célja a Földközi-tenger vidékén élő népeknél a halottidézés volt.²² A fuvola hangja a görög kultusz áldozatainál is ugyanígy démonűző funkciót töltött be.²³

A halottsiratás bizonyos toposzok segítségével történt, amelyeket a különböző halottakra alkalmaztak.²⁴ A siratóasszonyoknak nem volt elegendő muzikálisnak lenniük, hanem megfelelően bőséges repertoárral rendelkezniük kellett, hogy az énekek ismétlésének hallgatásától a gyászolókat megkíméljék.

¹⁶ Vö. I. KÉKI, Art. *Gyász*, in: T. BARTHA (szerk.), *Keresztyén Bibliai Lexikon*, Budapest 1993, 533.

¹⁷ Vö. SZEKRENYI (lásd 13. lábjegy.), 101.

¹⁸ Vö. É. DURKHEIM, *Formele elementare ale vieții religioase* (Les formes élémentaires de la vie religieuse), Iași 1995, 366.

¹⁹ Vö. BILLERBECK/ STRACK (lásd 9. lábjegy.), 521k; G. MAYER, *Die jüdische Frau in der hellenistisch-römischen Antike*, Stuttgart 1987, 98.

²⁰ Misna, Ketubot IV, 4.

²¹ Vö. H. STUBBE, *Formen der Trauer. Eine kulturanthropologische Untersuchung*, Berlin 1985, 113.

²² Vö. J. QUASTEN, *Musik und Gesang in den Kulturen der heidnischen Antike und christlichen Frühzeit*, Münster 1930, 212–216.

²³ Vö. TH. WÄCHTER, *Reinheitsvorschriften im griechischen Kult*, Gießen 1910, 12.

²⁴ Vö. DE VAUX (ld. 11. lábjegy.), 106.

A siratóasszonyok tapsolása úgyszintén apotropikusan értelmezhető.²⁵

„Ne vagdaltok be magatokat...” (MTörv 14,1)

A test megvagdosását a törvény kifejezetten tiltotta (vö. Lev 19,28; MTörv 14,1). Ekképpen akarták a vérzést megakadályozni, az ószövetségi felfogás értelmében ugyanis a „*test élete a vérben rejlik*“ (Lev 17,11) és a „*vér a lélek*“ (MTörv 12,23).²⁶ Később a nők a test megvagdosása helyett piros színű (a vér jelképe) csíkokkal festették be magukat.²⁷

A nők minél jobban hivatalos kultuszról ki lettek zárva, annál nagyobb szerepet vállaltak a privát vallásosság területén.²⁸ Nagyon találó M. WINTERNITZ frappáns megfogalmazása: „A nő a vallásnak mindig a legjobb barátnője, a vallás azonban semmiképpen sem mindig barátnője a nőnek.”²⁹ A férfiak kizárása a kultuszról csak kevés kultúrában igazolt.³⁰ A házon, ill. a családon belüli egyszerű rituális tevékenységek elvégzésére a nő jöhetett számításba, így pl. ő gyűjtötte meg és hozta be a szombat esti gyertyát³¹ (az ő funkcióját vette át a

²⁵ Vö. A. BERTHOLET, *Die israelitischen Vorstellungen vom Zustand nach dem Tode*, Tübingen 1914, 10.

²⁶ Vö. TH. PODELLA, *Ein mediterraner Traueritus*, in: UF 18 (1986), 263–269, 267.

²⁷ E. WUNDERLICH, *Die Bedeutung der roten Farbe im Kultus der Griechen und Römer*. Erläutert mit Berücksichtigung entsprechender Bräuche bei anderen Völkern, Gießen 1925, 54.

²⁸ Vö. U. WINTER, *Frau und Göttin*. Exegetische und ikonographische Studien zum weiblichen Gottesbild im Alten Israel und in dessen Umwelt, Freiburg/Schweiz 1983, 51.

²⁹ Idézte: A. SCHIMMEL, Art. *Frau*, in: RGG 2 (31958), 1065.

³⁰ Vö. WÄCHTER (ld. 23. l. ábjegy.), 130–134.

³¹ Vö. L. BOUYER, *Liturgie und Architektur*, Freiburg 1993, 41.

keresztény húsvétéjszakai szertartáson a diakónus³²), nyilvánvalóan ugyancsak a nő joga volt korábban a névadás, valamint a gyermek körülmetélése.³³ A nőknek így a halottsiratás keretén belül is egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak. A primitív népeknél is kiváltképpen a nők voltak azok, akik a temetés előtti utolsó tennivalókat intézték, ők ugyanis e népek felfogása szerint természetüktől fogva tisztátalanok³⁴ voltak.³⁵ Ugyancsak e felfogással hozható összefüggésbe az is, hogy egyes kultúrákban a nőnek a férfihoz képest összehasonlíthatatlanul nehezebb volt a mennyek országába jutnia.³⁶ Továbbá pedig – mivel a nő a kultikus tisztátalanságnak a férfinél jobban ki van szolgáltatva – általában véve alkalmatlanabbak voltak a papságra is.³⁷

³² Vö. M. KUNZLER, *Die Liturgie der Kirche* (AMATECA 10), Paderborn 1995, 589 (utalva PLANK tézisére).

³³ Vö. S. SCHROER, *Auf dem Weg zu einer feministischen Rekonstruktion der Geschichte Israels*, in: S. SCHROER/ L. SCHOTTRUFF/ M.-T. WACKER, *Femenistische Exegese*, Darmstadt 1995, 81–172, 157.

³⁴ Izraelben „minden halott, azaz mindenki, aki meghalt, a tisztátalanság legfelsőbb fokát testesíti meg” (G. VON RAD, *Az Ószövetség teológiája*. I: Izrael történeti hagyományainak teológiája, Budapest 2000, 220), ill. „az Izrael teljes életét, beleértve hétköznapjait is, meghatározó tiszta-tisztátalan közti óriási feszültség tehát az élet és a halál ellentéte volt, hiszen a tisztátalanság minden formája bizonyos módon a tisztátalanság radikális megtestesítőjének, a halálnak részleges megvalósulása volt” (Uo. 221).

³⁵ Részletesebben erről K. E. MÜLLER, *Die bessere und die schlechtere Hälfte*. Ethnologie des Geschlechterkonflikts, Frankfurt aM. 1984, 101–106; K. E. MÜLLER, *Sterben und Tod in Naturvolkkulturen*, in: H. BECKER u.a. (Hrsg.), *Im Angesicht des Todes. Ein interdisziplinäres Kompendium I* (Pietas Liturgica 3), St. Ottilien 1987, 49–90, 71.

³⁶ Vö. WÄCHTER (ld. 23. lábjegy.), 126.

³⁷ Vö. E. FEHRLE, *Die kultische Keuschheit im Altertum*, Gießen 1910, 73.

„Meztelenül jöttem ki anyám méhéből
és ruhátlanul térek oda vissza.” (Jób 1,21)

A siratóasszonyok lemeztelenített keblei (vö. 3. ábra³⁸) valószínűleg a termékenység ábrázolásával hozható összefüggésbe.³⁹ Így akarták a nők az életet ajándékozó Földanyát

(*Terra Mater, Tellus Mater*) kifejezésre juttatni. Izraelben a dús, tejtől duzzadó női kebel az áldás, a bőség valamint az üdvösség szimbóluma volt.⁴⁰ Egyiptomból is ismerünk – főleg a 18. dinasztia sírjaiból

származó – ikonografikus leleteket (vö. 4. ábra⁴¹), amelyeken a faistennő a halottaknak keblét nyújtja.⁴² Dúskeblű női figurák ábrázolását (vö. 5. ábra⁴³) találtak izraelita királykori sírokban is,⁴⁴ akiknek faladatuk, hogy a halottaknak „egy utolsó áldást juttassanak”⁴⁵.

³⁸ Forrás: F. RIENECKER (Hrsg.), *Lexikon zur Bibel*, Wuppertal⁵1964, 773.

³⁹ Vö. PODELLA (lásd 26. lábjegy.), 263–269.

⁴⁰ Vö. S. SCHROER/ TH. STAUBLI, *Die Körpersymbolik der Bibel*, Darmstadt 1998, 82.

⁴¹ Forrás: F. STOLZ, *Grundzüge der Religionswissenschaft*, Göttingen³2001, 109.

⁴² Vö. S. SCHROER, *Die Zweiggöttin in Palästina/ Israel*. Von der Mittelbronze II B-Zeit bis zu Jesus Sirach, in: M. KÜCHLER/CH. UEHLINGER (Hrsg.), *Jerusalem. Texte – Bilder – Steine*, Freiburg/ Schweiz 1987, 201–225, 219, 34. ábra.

⁴³ Forrás: O. KEEL, *Die Ω-Gruppe*. Ein mittelbronzezeitlicher Stempelsieger-Typ mit erhabenem Relief aus Anatolien-Nordsyrien und Palästina, in: O. KEEL/ H. KEEL-LEU/ S. SCHROER, *Studien zu den Stempelsiegeln aus Palästina/ Israel II*, Freiburg/Schweiz 1989, 39–87, 73.

⁴⁴ Vö. R. WENNING/ E. ZENGER, *Tod und Bestattung im biblischen Israel*. Eine archäologische und religionsgeschichtliche Skizze, in: L. HAGEMANN

A Földanya-hit világszerte, különböző kultúrákban elterjedt.⁴⁶ Az ember a föld gyermeke; a föld ajándékozta az életet és ugyancsak ő az, aki a halottakat magába visszafogadja.⁴⁷ Ezt juttatják kifejezésre különböző nyelvi kifejezések is, mint pl. a héberben a *‘ādām* és *‘ā dāmâh*⁴⁸, ill. a latinban a *homo* és

(Hrsg.), „*Ihr alle aber seid Brüder.*“ (= FS A. Th. Khoury), Würzburg 1990, 285–303, 289.

⁴⁵ SCHROER/ STAUBLI (lásd 40. lábjegy.), 82.

⁴⁶ Vö. A. DIETERICH, *Mutter Erde*, Leipzig 1905; M. ELIADE, *Das Heilige und das Profane. Vom Wesen des Religiösen*, Frankfurt aM. 1998, 122–124; M. ELIADE, *Mituri, vise și mistere* (Mythes, rêves et mystères), București 1998, 166–176; M. ELIADE, Art. *Erde*, in: RGG 2 (3 1958), 548k.

⁴⁷ „Elegendő megvizsgálunk a temetést napjainkban egy archaikus népnél, hogy észrevegyük a látszatra oly egyszerűnek tűnő szertartás vallási szimbolikájának gazdagságát és mélységét. Reichel-Dolmatoff elég részletes leírást adott egy fiatal lány temetéséről 1966-ban a csibcsa nyelvet beszélő kogi indián törzsnél, a columbiai Sierra Nevada de Santa Maria lakóinál. A sámán (*máma*), miután kiválasztotta a sírgödör helyét, egy sor rituális mozdulatot tesz, és kijelenti: »Ez itt a Halál faluja; ez itt a ház, én pedig kinyitom.« Ezután bejelenti: »a ház nyitva áll«, jelzi a férfiaknak, hol kell megásniuk a sírt, és visszavonul. A halott leány fehér vászonba van burkolva, apja bevarrja a szemfedőt. Anyja és nagyanja eközben lassú, majdnem szavak nélküli dalt énekel. A sírgödör aljára apró zöld köveket helyeznek, kagylókat és egy haslábú állat páncélját. Ezután a sámán emelgetni próbálja a testet, azt a benyomást keltve, hogy túl nehéz; csak kilencedszerre sikerül felemelnie. A testet fejfelé kelet felé a sírba fektetik, és »bezárják a házat«. További rituális mozdulatokat tesznek a sír körül, végül mindannyian távoznak. A szertartás két órán át tartott. ... A sírgödör verbalizálásáról [van szó], amikor »háznak« és »anyaméhnek« nevezik (ez nagyarázza a jobb oldalára fektetett halott magzati testtartását), ezt pedig követi ... az »anyaméh-ház« »kinyitásának« és »bezárásának« rituáléja. ... Amikor a sámán kilencedszer emeli meg a holttestet, ez a magzatállapotba való visszatérést jelzi, fordított irányban járva be a magzati kilenc hónapját” (M. ELIADE, *Vallási hiedelmek és eszmék története I*, Budapest 1998, 17k).

⁴⁸ J. SCHARBERT (*Genesis 1-11* [NEB], Würzburg 1983, 49) a következőket írja: „Im Urtext sind die Ausdrücke für »Mensch« (*‘ādām*) und »Ackerboden« (*‘ā dāmâh*) lautähnlich; der hebräische Leser oder Hörer mußte darum im Ausdruck »Mensch« die Bedeutung »der vom Ackerboden Genommene«, »Erdling« heraushören.“ L. RUPPERT (*Genesis. Ein kritischer*

*humus*⁴⁹. Az anya szülése nem más, mint a föld méhéből való életszületés ősaktságának mikrokozmosz imitációja, megismétlése. Sőt manapság sem idegen, hogy a szülő-, ill. az anyaföldtől elszakadt/elszakított emberek egy marék szülőföldet őriznek az idegenben. Az Ószövetségben rendszerint a földre való temetés volt gyakorlatban, ugyanis a Földanya-felfogás értelmében a halál visszatérés volt a föld méhébe.⁵⁰ Ezt a felfogást illusztrálja két szentírási szöveg is. Az egyik Jób 1,21, ahol a következőket olvashatjuk: „*Mezítelenül jöttem ki anyám méhéből, és ruhátlanul térek oda vissza.*” Jóllehet az Földanya-gondolatra nem történik explicit hivatkozás, ami összefüggésben azzal, hogy ennek a résznek nem ez a fő mondanivalója,⁵¹ Jób szavainak a hátterében a Föld mint anya áll.⁵² A másik szentírási passzus Sir 40,1, amely a következőképpen hangzik: „*Igen nagy vesződség minden ember sorsa, Ádám gyermekei nehéz igát húznak, attól a naptól, amikor megszületnek, míg vissza nem térnek mindenek anyjához*” A könyv szerzője „a Földet minden élő anyjának tekinti.”⁵³ Ter 35,8; Bír 5,4 és

und theologischer Kommentar. I. Teilband: Gen 1,1-11,26 [FB 70], Würzburg 1992, 128) meglátása szerint: „*ādām* und „*dāmā* leiten sich freilich etymologisch von einer gleichnamigen arab. Wurzel ab, die »Haut«, »Oberfläche« bedeutet, was als pars pro toto im Arab. und Hebr. die Bedeutung »Mensch« annahm, so daß „*dāmā* ursprünglich »Erdboden«, nicht »Ackerboden / Ackerland« bedeutete.“

⁴⁹ Vö. M. HUTTER, Art. *Erde*, in: LThK 3 (31995), 750k, 750.

⁵⁰ Vö. WENNING/ ZENGER (lásd 44. lábjegy.), 288.

⁵¹ Vö. J. EBACH, *Streiten mit Gott*. Hiob. Teil 1 (Hiob 1-20), Neukirchen-Vluyn 1996, 28.

⁵² Vö. G. FUCHS, *Mythos und Hiobdichtung*. Aufnahme und Umdeutung altorientalischer Vorstellungen, Stuttgart 1993, 173; ELIADE, *Erde* (lásd 46. lábjegy.), 550.

⁵³ „Das Wort »Leib« (*beten*) von Ijob 1,21ab und Koh 5,14ab ist hier durch »Schoss« (*rehem*) ersetzt. Die beiden Ausdrücke *beten* und *rehem* werden auch sonst gelegentlich parallel verwendet (vgl. Ps 22,11). Das schlicht rückverweisende »dorthin« von Ijob 1,21ab wird von Sirach durch »Mutter alles Lebendigen« (*em kol haj*) ersetzt. Diesen Titel trägt in Gen 3,20 Eva.

1Sám 3,13 megemlíti a fa alá való temetkezés szokását. E tény számunkra ebben az összefüggésben rendkívüli fontossággal bír. Bizonyára nem véletlen, hogy az 1Sám 31,13-ban említett tamariskuszfa⁵⁴ örökzöld. Úgyszintén az sem lehet véletlen, hogy a „*lombos fa alatt*“ (a termékenység jelképe) üzték a kultikus prostitúciót.⁵⁵ Ez az orgiális rítus tulajdonképpen semmi más sem, mint az *in illo tempore* (= a világteremtés egy bizonyos epizódjában) történt isteni aktusnak (= a káosznak) mikrokozmosz imitációja.⁵⁶ A fa alatt nemzették tehát az életet, éppen ezért ide is kellett annak visszatérnie, hogy innen egy új születés által ismét életre kelhessen. Az újjászületés gondolata megtalálható Izajás-Apokalipszise 26, 1–19-ben is. A ter-

Aber an Eva als Mutter alles Lebendigen in einem genealogischen Sinn kann Jesus Sirach hier nicht gedacht haben; er meint die Erde als Mutter alles Lebendigen“ (KEEL [lásd 43. lábjegy.], 71).

⁵⁴ A tamariska pontosabb leírását lásd M. ZOHARY, *Pflanzen der Bibel*, Stuttgart²1986, 115.

⁵⁵ Vö. Oz 4,13k; Jer 2,20; 3,6; Iz 1,19; 57,5; Ez 6,13; 20,28; MTörv 12,1; 1 Kir 16,4; 17,10.

⁵⁶ A kultikus prostitúció által gyakorolt szertartásos szexuális egyesülés, amelynek légyegében véve semmi köze a keresztény morálteológia prostitúció-fogalmához, az *in illo tempore* az „ég-apa-istenség” és a „föld-anya-istenség” között megtörtént mitikus egyesülést, hierogámiát utánozták, „teremtették újjá”, amikor pl. a király az istennő földi képviselőjével, a papnővel, szertartásosan egyesül a templom egyik rejtett kamrájában, ahol az istennő nászágya állt. A zsidó felfogásban - amely szerint az ég és a föld Isten teremtményei, nem pedig különálló saját istenségek - nem vallotta a világ e szexuális polarításra történő duális felosztását. Részletesebben e kérdéskörhöz lásd M. ELIADE, *Heilige* (lásd 46. lábjegy.), 128k; M. ELIADE, *Kosmos und Geschichte*, Frankfurt aM. 1994, 39k, W. DANCĂ, *Mirces Eliade – Definiție sacri*, Iași 1998, 300–309; J. MOLTSMANN, *Gott der Schöpfung. Ökologische Schöpfungslehre*, München³1987, 169 és 305k; D. DIÓSI, *Totenkult bei den Christen. Die Übernahme jüdischer und heidnischer Trauergebräuche in die römisch-christliche Sterbe- und Begräbnisliturgie. Eine religions- und liturgiegeschichtliche Untersuchung*, Kolozsvár 2010, 39–43.

mékenység kultusza tehát szoros összefüggésben van a halottkultusszal!

1Kir 1,2–4 értesít arról, hogy amikor „Dávid király éltes öreg lett” és nem „tudott fölmelegedni”, kerestek neki „egy fiatal leányt”, abból a megfontolásból, hogy ha a király a „keblén pihen... fölmelegszik”; a meztelen testnek ugyanis egy hatásosabb, titokzatos erőt tulajdonítottak.⁵⁷ Mivel a kor embere a betegség természetes etiológiáját nem ismerte, azt természetfölötti erőkre vezette vissza.⁵⁸ Még az amulettek használatát is megengedettnek tekintették.⁵⁹ A kor meggyőződése szerint egy elgyengült agg esetében csupán egy fiatal, érintetlen lány nyújthatta az élethez szükséges melegséget.⁶⁰ Egy ilyen „orvosi” tanács ismert számunkra Galen(osz) ókori orvostól is.⁶¹ A kijelentés miszerint „a király azonban nem hált vele” (1Kir 1,4) – amit Josephus Flavius a király legyengülésével magyaráz⁶² – sejteti velünk, hogy ehhez a „rituáléhoz” a nemi érintkezés is hozzátartozott.

⁵⁷ Vö. A. BERTHOLET, *Wörterbuch der Religionen*, Stuttgart 41985, 414.

⁵⁸ Így pl. a démonokra (vö. O. BÖCHER, *Dämonenfurcht und Dämonenabwehr*. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der christlichen Taufe, Stuttgart 1970, 152k.).

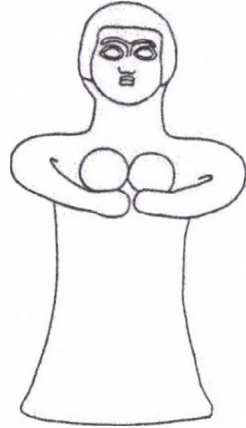
⁵⁹ Vö. J. SIMON, *Die hebräische Medizin bis zum Mittelalter*, in: R. TOELNER (Hrsg.), *Illustrierte Geschichte der Medizin II*, Erlangen 1992, 793.

⁶⁰ Vö. KEEL (lásd 53. lábjegy.), 74.

⁶¹ Vö. G. HENTSCHEL, *1 Könige* (NEB), Würzburg 1984, 20.

⁶² Vö. JOSEPHUS FLAVIUS, *Antiquitates* 7,14,3.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a siratóasszonyok a földön ülve sirattak, így akartak ugyanis a Földanyával kapcsolatot teremteni. Ha ugyanis a gyászoló személy a földre ül, az annak a jele, hogy ő a Földanyánál menedéket keres.⁶³ A rómaiak és a görögök ima közben kezeiket a föld irányába – azaz lefelé tartották – sőt a legtöbb esetben a föld felszínét érintették, ill. ütögették.⁶⁴ A keresztények a haldoklót még a középkorban is a földre, ill. szalmára helyezték, ami a test visszatérését jelképezte a föld méhébe.⁶⁵

„Szaggassátok meg ruhátokat...” (2Sám 3,31)

A ruhák megszaggatását – ami valószínűleg a teljes meztelenség rudimentuma⁶⁶ – mivel más, különféle interpretációs lehetőségek is létezhetnek, nem lehet egyértelműen a fentebb említett összefüggésben értelmezni. Hadd említsünk itt csupán hármat: **1.** A sirató személy ekképp akartja *felismerhetetlenné* tenni magát a halottból kiszálló gonosz lélek számára, aki rendszerint az ember ruhájában próbál búvóhelyet keresni; ily módon igyekszik elkerülni azok káros hatását. **2.** *Apotropikus*

⁶³ Vö. FUCHS (lásd 52. lábjegy.), 174.

⁶⁴ Vö. F. HEILER, *Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religionspsychologische Untersuchung*, München⁵1923, 103.

⁶⁵ Vö. K. STÜBER, *Commendatio animae. Sterben im Mittelalter*, Bern 1976, 104.

⁶⁶ Vö. H. STUBBE, *Formen der Trauer. Eine kulturanthropologische Untersuchung*, Berlin 1985, 102.

meztelenség:⁶⁷ a meztelen test képes a démonokat elriasztani. Főleg a lemeztelenített női nemi szervnek tulajdonítottak hatalmas démonűző erőt. Így pl. Indiában szárazság idején egy öreg, csúf nő meztelenül táncolt, hogy a szárazságot okozó napistent elijessze.⁶⁸ Jónásnak is úgy sikerült elűznie a leviatánt, hogy megmutatta neki „*Ábrahám pecsétjét*“, vagyis más szóval körülméletelésének helyét.⁶⁹ 3. E szokás felfogható *ruhaáldozat*-ként⁷⁰ is, hisz az embernek a lelki-, ill. varázsereje áterjed a ruhára. Barátok között a ruhacsere perszonális egyesülésnek számított, mivel a ruhadarab része az őt viselő személynek (vö. 1Sám 18,3k; 24,5k; 2Kir 2,13k; Rut 3,9). A ruha az ember „dupla-énje“ (*pars pro toto*). Kínában például, ha a gyászszertartás idejére re a holttest hozzáférhetetlen, a halott ruhája lép annak helyébe.⁷¹

**„[Megvan az] ideje a jajgatásnak
és [megvan] az ideje a táncnak” (Préd 3,4)**

Bár a mindig táncbarát zsidóság, mind a – kizárólag a férfiak által művelt – szakrális-kultikus, mind pedig a művészi, néptáncot járta, a táncról a gyászceremóniával kapcsolatosan (ellentétben az ókori egyiptomiakkal) az ókori Izraelben nem

⁶⁷ Vö. H. A. MERTENS, *Handbuch der Bibelkunde*. Literarische, historische, archäologische, religionsgeschichtliche, kulturkundliche, geographische Aspekte des Alten und Neuen Testaments, Düsseldorf²1984, 757.

⁶⁸ Vö. TH. OHMS, *Gebetsgebärden der Völker und Christentum*, Leiden 1948, 443.

⁶⁹ Vö. BILLERBECK/STRACK (lásd 9. lábjegy.), 645.

⁷⁰ Vö. BERTHOLET, *Vorstellungen* (lásd 25. lábjegy.), 14.

⁷¹ Vö. A.-TH. KHOURY, *Vom Sinn der Paramente bei der Messfeier*. Religionsphänomenologische Aspekte, in: TH. MAAS-EWERD/ K. RICHTER (Hrsg.), *Gemeinde im Herrenmahl. Zur Praxis der Messfeier*, Freiburg 1976, 370–374.

történi említés.⁷² A Kr.u. 1. században (a templom lerombolásáig) az ünnepnap első estéjén a férfiak a templom előudvarában fáklyatáncot jártak.⁷³ A templom lerombolása után a kultikus tánc bekerült a vallásos ünnepekkel a zsinagógába. Ilyen alkalom volt például a körülmetélés ünneplése, amikor még maga a rabbi is táncra kelt. Amikor a táncról beszélünk, azt természetesen vallástörténeti kontextusban kell szemügyre vennünk. A táncot eredetileg valójában kultikus jelleggel járók, „az áldozat mellett, ez a legfontosabb kultikus cselekmény, sőt a primitív népeknél még ennél is fontosabb.”⁷⁴ A tánc tehát nem csupán „esztétikai tevékenység, amely más egyéb elfoglaltságok mellett végezhető. A tánc istentisztelet.”⁷⁵ A halottkultuszban a táncnak kettős funkciója volt: egyrészt örvendeztette a halottat, másrészt pedig a lakodalmi tánchoz hasonlóan a gonosz lelkek elűzésére szolgált.⁷⁶ A keresztényeknél is ismert volt a kultikus tánc. Csak néhány példát említünk itt. A vértanú-filozófus, *Jusztinosz* († 165) táncoló gyermekekről tesz említést. A középkorban a francia püspöki templomokban létezett az a szokás, hogy Húsvétkor vagy Aprószentek ünnepén a papság táncjátékot rendezett a templomkertben vagy a templomhajóban.⁷⁷ Az *Amiens*-i katedrálisban pedig pl. a kanonokok labdával (= a nap, ill. a feltámadt Krisztus szimbóluma) dobálgatva táncolnak (*pelota*), miközben a *Victimae paschali laudes*-t éneklik. A *villareaux*-i apácákról is tudjuk – Rouen Eudes Rigaud érsek (1248-1275) pastorális vizitációja alkalmával készített jegyzetéből –, hogy Aprószentek napján,

⁷² Vö. P. HEINISCH, *Die Trauergebräuche bei den Israeliten*, Münster 1931, 67k.

⁷³ Vö. Misna, Sukka 4a.

⁷⁴ F. HEILER, *Erscheinungsformen und Wesen der Religion*, Stuttgart²1979, 239k.

⁷⁵ VAN DER LEEUW (lásd 4. lábjegy.), 326.

⁷⁶ Vö. STUBBE (lásd 21. lábjegy.), 116

⁷⁷ Vö. R. BERGER, *Lelkipásztori Liturgikus Lexikon*, Budapest 2008, 461.

valamint Szent Mária Magdolna liturgikus ünnepén táncra keltek.⁷⁸ „Sőt, az égi mozgás maga is táncnak nevezhető, még a kereszténységben is, és a földön elérhető üdvösség csak a tánc után következett: mi lehet boldogabb dolog, mint a földön az angyalok táncát utánozni?”⁷⁹ A keresztények liturgikus táncuk gyökerét egyrészt Dávidnak a szövetség ládája előtt „teljes erejéből” lejtett táncában látták (vö. 2Sám 14,20–23) – amely O. KEEL szerint tulajdonképpen a JHWH-tisztelet korábbi formájához tartozott⁸⁰ – másrészt pedig az egyházatyáknál⁸¹ olvasható eszkatologikus tánc (= az örök boldogság jelképe) alapján magyarázták, az ókori felfogás szerint ugyanis a mennyei lények fő „foglatatossága” és „időtöltése” az éneklés, a játék valamint a tánc.⁸² A keresztények táncoltak az ünnepelt vértanú sírjánál is. Mindezek ellenére az egyház érzéki-erotikus elemei, valamint az egyre többször előforduló visszaélések, kicsapongások végett elítélte a kultikus táncot. A mártírkultusz keretében történő táncolás – mivel, amint már említettem, az ókori Izraelben a halottkultusszal kapcsolatosan nem történik a táncról említés – nem zsidó, hanem pogány örökség. Ez is egyik oka az egyház ellenszenvének. A vértanúk sírjánál járt tánc szorosan összefügg az sírnál tartott ókori halotti lakoma alaphangulatával, amely – minthogy ezen az elhunyt is jelen volt – nem szomorú, hanem vidám jelleget öltött. Az élők víg éneklésük és táncolásuk révén vonták be kedves halottaikat

⁷⁸ Bővebben erről a források megjelölésével lásd J.-C. SCHMITT, *Rațiunea Gesturilor în Occidentul medieval* (Laraison des gestes dans l'Occident médiéval), București 1998, 110–113; valamint C. ANDRESEN, *Altchristliche Kritik am Tanz*. Ein Ausschnitt aus dem Kampf der Alten Kirche gegen heidnische Sitte, in: H. FROHNES/ U. W. KNORR (Hrsg.), *Kirchengeschichte als Missionsgeschichte I: Die Alte Kirche*, München 1974, 344–376.

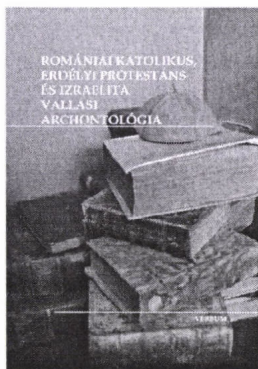
⁷⁹ VAN DER LEEUW (lásd 4. lábjegy.), 326.

⁸⁰ Vö. O. KEEL, *Davids „Tanz“ vor der Lade*, in: BiKi 51 (1996), 11–14.

⁸¹ Vö. K. KOCH, *Gottesdienst und Tanz*. Marginalien zu einer noch immer problematischen Verknüpfung, in: LJ 42 (1992), 63–69.

⁸² Vö. QUASTEN (lásd 22. lábjegy.), 208.

társaságukba és ekképp részesítették őket boldog életükben.⁸³ Ezen ünneplések valóságos „randevúk” voltak élők és holtak között.

Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia
Összeállította Jakubinyi György

Az archontológia a történelem segédtudománya. Vezető szerepet betöltő személyiségek névsorát állítja össze, feladatuk szerint. Az egyházi archontológia elsősorban a püspökök névsorát kutatja. Ezt teszi a jelen kísérlet is, talán az első erdélyi magyar egyházi archontológia-próbálkozás. A katolikus teljesség kedvéért szerepelnek benne a görög katolikus és az ókirálysági római katolikus püspökségek is. A szász evangélikus püspökség az erdélyi teljesség kedvéért szerepel (Unio Trium Nationum és a négy religio recepta). Viszont kimaradt a Román Ortodox Egyház (s vele az erdélyi görög keleti egyház), mert a címben a fenti egyházakra korlátozódtunk.

Fogadja az olvasó ezt a szerény kísérletet azzal a szeretettel, amellyel az összeállító azt megalkotta. Ilyen könyvekben elkerülhetetlenek az elírások. Vigaszul szolgál a középkori mondás: *Facilius est addere aliquid operi quam condere opus!* (Könnyebb hozzáadni valamit a kész műhöz, mint azt megalkotni!) (Dr. Jakubinyi György)

Harmadik, javított, bővített kiadás
Verbum, Kolozsvár 2010
160 oldal, puha kötés, 10 lej

⁸³ Vö. O. G. OEXLE, *Mahl und Spende im mittelalterlichen Totenkult*, in: FMSt 18 (1984), 401–420, 405; O. G. OEXLE, *Die Gegenwart der Toten*, in: H. BRAET/ W. VERBEKE (Hrsg.), *Death in the Middle Ages (Mediaevalia Lovaniensa I/9)*, Löwen 1983, 19–77, 49; WIDENGREN (lásd 7. lábjegy.), 423k.

Ideje az emlékezésnek

Liber amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése

Szerkesztők: Nóda Mózes, Zamfir Korinna, Diósi Dávid, Bodó Márta

Mindennek megvan a maga órája – írja a Prédikátor (Préd 3,1). Az Isten-alkotta világban helye és ideje van mindennek: az alkotásnak, építésnek, nevelésnek és írásnak, és immár ideje van a visszatekintésnek, az eddig megtett út számbavételének és a még hátralevő útszakasz pontos felmérésének, a tennivalók listája elkészítésének, a megvalósítások számbavételének, egyszóval ideje van az emlékezésnek.

Ideje az emlékezésnek...

Idén 60 éves Marton József professzor, és kollégái, tanítványai, tisztelői, barátai határon innen és túl úgy gondolták, ez a kerek évforduló alkalmas ideje a köszöntésnek, életútja, tudományos pályája áttekintésének, az általa vezetett, egyetlen erdélyi magyar nyelvű katolikus teológiai doktori iskola eddigi eredményei számbavételének: ideje az emlékezésnek.

Az ünnepelt, akinek világi és egyházi címeit és kitüntetéseit hosszan lehetne sorolni, 60 éves: ebből 30 évet a tanári pályán töltött a gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán és Papnevelő Intézetben, majd ezzel párhuzamosan a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Római Katolikus Teológia Karán. Minden cím közül talán ez, a tanári a legszebb, mert legnehezebb és ugyanakkor a legtöbb elégtételt is adó: hiszen keze közül nemzedékek sora került ki, papok, akik a katolikus egyház történelmét és nagyjait az ő szemüvegén át látják és láttatják, és világi krisztushívők, „laikusok”, akik általa látták meg az egyház zezugos történetei mögött, mintegy a sorok között Isten gondviselését minden eseményben.

A kötet szerzői közt vannak a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem négy teológia karának és más karoknak a tanárai, volt diákok, akik immár maguk is tanárok, volt doktoranduszok, akik

a professzor úr irányításával tudtak maguk is a tudományos pályán előbbre lépni, barátok, tisztelők határon innen és túl, Magyarországtól az Egyesült Államokig.

A kötet szerkezete az idő és az emlékezés jegyében áll, ugyanakkor az ünnepelt érdeklődési körét, pályája fontosabb súlypontjait is jelzi, és a kötetben jelen lenni kívánók szerteágazó témáit, a tisztelők széles körét.

Szent István Társulat–Verbum, Budapest–Kolozsvár 2010

512 oldal, 49 lej